

ЧЫГЫШ ТААНУУНУН МАСЕЛЕЛЕРИ

ВОПРОСЫ ВОСТОКОВЕДЕНИЯ

ISSUES OF ORIENTAL STUDIES

e-ISSN: 1694-8653

№1/2026, 9-16

УДК: 327(510:575.2/.4)

DOI: [10.52754/16948653_2026_1_2](https://doi.org/10.52754/16948653_2026_1_2)

**ЭЛ АРАЛЫК КЫЗМАТТАШТЫК ЖАНА КЫТАЙДЫН КОНШУЛАШ БОРБОРДУК
АЗИЯ ӨЛКӨЛӨРҮНӨ КАРАТА САЯСАТЫ**

**МЕЖДУНАРОДНОЕ СОТРУДНИЧЕСТВО И ПОЛИТИКА КИТАЯ В ОТНОШЕНИИ
СОСЕДНИХ СТРАН ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ**

**INTERNATIONAL COOPERATION AND CHINA'S POLICY TOWARD THE NEIGHBORING
CENTRAL ASIAN COUNTRIES**

Эркебаев Элес Мизанович

Эркебаев Элес Мизанович

Erkebaev Eles Mizanovich

филос.и.к., доцент, Ош мамлекеттик университети

к.филос.н., доцент, Ошский государственный университет

Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor, Osh State University

rkebaev@oshsu.kg

Абдразакова Алина

Абдразакова Алина

Abdrazakova Alina

магистрант, Ош мамлекеттик университети

магистрант, Ошский государственный университет

Masters Student, Osh State University

ЭЛ АРАЛЫК КЫЗМАТТАШТЫК ЖАНА КЫТАЙДЫН КӨНШУЛАШ БОРБОРДУК АЗИЯ ӨЛКӨЛӨРҮНӨ КАРАТА САЯСАТЫ

Аннотация

Бул макалада Кытай Эл Республикасынын Борбор Азиядагы көншү мамлекеттерге — Казакстанга, Кыргызстанга жана Тажикстанга карата саясаты эл аралык кызматташтык контекстинде талданат. СССР тарагандан кийинки эки тараптуу мамилелердин негизги этаптары, геосаясий факторлор, эл аралык кырдаалдын таасири, ошондой эле Кытайдын аймактагы экономикалык жана энергетикалык кызыкчылыктары каралат. Өзгөчө көңүл чек ара маселелерин жөнгө салууга, регионалдык коопсуздукту камсыз кылууга жана соода-экономикалык кызматташтыкты кеңейтүүгө бурулат. Жыйынтыгында Кытай экономикалык механизмдер жана стратегиялык өнөктөштүк аркылуу Борбор Азиядагы позициясын ырааттуу түрдө бекемдеп жаткандыгы белгиленет.

Ачкыч сөздөр: Кытай, Борбор Азия, эл аралык кызматташтык, геосаясат, экономикалык стратегия, коопсуздук, энергетика

Международное сотрудничество и политика Китая в отношении соседних стран центральной Азии

International Cooperation And China's Policy Toward The Neighboring Central Asian Countries

Аннотация

В статье анализируется политика Китайской Народной Республики в отношении соседних государств Центральной Азии — Казахстана, Кыргызстана и Таджикистана — в контексте международного сотрудничества. Рассматриваются основные этапы развития двусторонних отношений после распада СССР, геополитические факторы, влияние международной обстановки, а также экономические и энергетические интересы Китая в регионе. Особое внимание уделяется вопросам пограничного урегулирования, обеспечению региональной безопасности и расширению торгово-экономического взаимодействия. Делается вывод о том, что Китай последовательно укрепляет свои позиции в Центральной Азии посредством экономических механизмов и стратегического партнерства.

Abstract

The article analyzes the policy of the People's Republic of China toward its neighboring Central Asian states — Kazakhstan, Kyrgyzstan, and Tajikistan — within the framework of international cooperation. It examines the main stages of bilateral relations after the collapse of the Soviet Union, geopolitical factors, the impact of the international environment, and China's economic and energy interests in the region. Particular attention is paid to border settlement issues, regional security, and the expansion of trade and economic cooperation. The study concludes that China consistently strengthens its position in Central Asia through economic instruments and strategic partnerships.

Ключевые слова: Китай, Центральная Азия, международное сотрудничество, геополитика, экономическая стратегия, безопасность, энергетика

Keywords: China, Central Asia, international cooperation, geopolitics, economic strategy, security, energy policy

Киришүү

Эл аралык саясаттагы Кытай Эл Республикасынын ролу дүйнөлүк ЖМКлардын, саясий жана эксперттик чөйрөлөрдүн көңүл борборунда барган сайын көбүрөөк талкууланууда. Кытай дүйнөлүк аренадагы маанилүү «оюнчу» экени талашсыз жана айрыкча коңшу өлкөлөргө карата Азия аймагында стратегиялык кызыкчылыктары бар.

Кытайдын «өзгөчө көңүл буруучу» аймактарынын бири — Борбордук Азия. Борбор Азиядагы өлкөлөрдүн Кытай менен болгон мамилелеринде СССР мезгилинен мураска калган бир катар маселелери бар. Алар: геосаясий, аймактык, идеологиялык, этникалык жана конфессиялык азчылыктардын маселелери.

Бул талаш маселелер Советтер Союзунун ыдырашы менен кайрадан актуалдашты. Кытайдын чек араларында эл аралык мамилелердин жаңы субъектилеринин пайда болушу, Пекинди тышкы саясат күн тартибин кайра карап чыгууга мажбур кылды.

Кытай менен Борбордук Азиянын, айрыкча коңшу өлкөлөрдүн ортосундагы эки тараптуу мамилелер темасы жетиштүү деңгээлде изилдене элек.

Ошентсе да, КЭР менен башка мамлекеттердин ортосундагы эки тараптуу мамилелердин динамикасын изилдөө чоң кызыгуу жаратат. Стратегиялык маанилүү маселелерди чечүү жана көптөгөн милдеттерди ишке ашыруу Кытай тарабынан көп тараптуу эмес, дал эки тараптуу деңгээлде жүргүзүлөт.

Геосаясат жана мезгилдерге бөлүү: 1990-жылдардын башынан тартып XX кылымдын аягына чейин КЭРдин Казакстан, Кыргызстан жана Тажикстан менен өз ара аракеттенүүсү тышкы жана ички факторлорго жараша бир нече өнүгүү баскычынан өткөн.

Биринчи этап катары СССР тарагандан жана дипломатиялык мамилелер орногондон тартып 2001-жылдын 11-сентябрына чейинки мезгилди бөлүп көрсөтүүгө болот. В. Боровойдун пикири боюнча, СССР тарагандан кийин Кытайдын Борбордук Азия өлкөлөрү менен мамилелери эки тарап үчүн да жаңы мүмкүнчүлүктөр жана жаңы коркунучтар менен байланышкан принципалдуу жаңы фазага өткөн.

Бул мезгилде Пекиндин аймактагы саясаты калыптануу процессинде болуп, өзгөчө этияттык жана сабырдуулук менен мүнөздөлгөн (Шустов).

1990-жылдардын биринчи жарымы, даярдык этабы болгон. Бул учурда Пекиндин умтулууларында так стратегиялык багыт байкалган эмес жана алар негизинен дипломатиялык негизги байланыштарды түзүү, аймактык сооданы өнүктүрүү жана маалымат топтоо менен чектелген. Син Гуанчэн белгилегендей, Кытайдын Борбордук Азияга карата тышкы саясатынын негизги принциптери 1994-жылы гана так формулировкаланып чыккан.

Орус изилдөөчүлөрү А. Воскресенский менен С. Лузяниндин пикири боюнча, Кытай өкмөтүнүн расмий документтеринде Борбордук Азиянын бардык жаңы мамлекеттерине тең жана достук мамиле тууралуу айтылганына карабастан, 1990-жылдардын ортосунан тартып Пекин тараптан белгилүү бир дифференциация байкала баштаган.

Айрым мамлекеттер «приоритеттүү» деп эсептелип, саясий жана экономикалык байланыштарды өнүктүрүүдө өзгөчө мааниге ээ болгон, ал эми «экинчи эшелондогу» республикалар менен расмий байланыштар керектүү деңгээлде гана сакталган.

Изилдөөчүлөрдүн пикири боюнча, «приоритеттүү» топко Кытай менен чек арасы бар жана улуттук коопсуздук маселелеринде жалпы көйгөйлөрү бар мамлекеттер — Казакстан, Тажикстан жана Кыргызстан кирген (Боровой, 2004, 53-б).

Бул пикир менен макул болууга болот, анткени 1990-жылдардын башында КЭРдин Борбор Азиядагы позициясын аныктаган эң маанилүү факторлор чек ара маселелери жана Шинжаң-Уйгур автономиялуу району (уйгур сепаратизми маселеси жана экономикалык көйгөйлөр) менен байланышкан жагдай болгон.

В. Боровой белгилегендей, СССРдин тарашы айрым маселелерди чечүүгө шарт түзгөнү менен, уйгур сепаратизми маселеси тескерисинче курчуп кеткен, себеби аймакта чек ара аралык байланыштар салыштырмалуу эркин боло баштаган. Ошол эле учурда Борбор Азия мамлекеттеринин көз карандысыздыкка жетиши Кытайга аймакка активдүү оюнчу катары кайра кайтып келүүгө мүмкүнчүлүк берген.

Кытайдын тез экономикалык өнүгүүсү жана өзүн заманбап дүйнөнүн полюстарынын бири катары көрсөтүүгө болгон умтулуусу Борбор Азиядагы кытай таасиринин кайра жандануусуна өбөлгө түзгөн (Турарбекова, 2007, 143-б).

Эл аралык терроризмге каршы жарыяланган согуш жана АКШнын Афганистандагы аскерий катышуусу Кытайдын чек ара периметри боюнча туруктуулук жана коопсуздук аймагын түзүүгө багытталган саясатына кыйынчылыктарды жараткан.

Казакстандык изилдөөчү К. Сыроежкиндин пикири боюнча, АКШнын афган жаңжалына кийлигишүүсү Кытайдын 1980-жылдардын аягынан бери жүргүзүп келген геостратегиясына сокку урган. Бул стратегия «түндүккө таянуу, батыш багытын стабилдештирүү, негизги күчтү чыгыш жана түштүккө топтоо» формуласы менен мүнөздөлгөн. Көптөгөн адистердин ою боюнча, бул окуялар КЭРди Борбор Азияга карата тышкы саясатын активдештирүүгө жана аймактын Кытайдын регионалдык саясатындагы макамын жогорулатууга мажбур кылган.

Кытай менен Казакстан, Кыргызстан жана Тажикстандын ортосундагы экономикалык кызматташтык (айрыкча 2004-жылы кытай-тажик чек ара посту ачылгандан кийин) кыйла өскөн. Ошондой эле Казакстандын мунай-газ секторунда КЭРдин мамлекеттик компанияларынын инвестициялык активдүүлүгү арткан.

К. Сыроежкиндин баамында, 1993–1998-жылдары Кытайдын Казакстанга түз инвестицияларынын жалпы көлөмү 411,7 млн АКШ долларын түзсө, 2004-жылы 393,5 млн долларга, ал эми 2005-жылы 1,2 млрд долларга жеткен (Парамонов).

2005-жыл Кытайдын Борбор Азиядагы коңшу мамлекеттер менен саясий жана экономикалык мамилелеринде маанилүү чек болуп калды. Кыргызстандагы «Тюльпан революциясы» жана 2005-жылдын жазындагы Андижан окуялары Пекин менен Москваны Евразия мамлекеттеринин ички иштерине АКШнын кийлигишүүсү мүмкүн деген кооптонууга салган. 2005-жылы Астанада өткөн Шанхай кызматташтык уюмунун декларациясында Борбор Азиядагы аскерий базаларды жоюу талабы айтылып, натыйжада АКШ жок дегенде Өзбекстандан чыгып кеткен. Пекин болсо аймакты Кытай экономикасына экономикалык жактан бекемирээк «байлап» коюуну максат кылган.

2005-жылдан кийинки мезгил Кытай менен Борбор Азия өлкөлөрүнүн ортосундагы товар жүгүртүүнүн тездик менен өсүшү жана ири биргелешкен долбоорлордун башталышы менен мүнөздөлөт.

1992–1995-жылдары КЭР менен Казакстандын ортосундагы товар жүгүртүү жылына 210–450 млн долларды түзсө, 2000-жылга карата болжол менен төрт эсеге өскөн, 2001-жылы 1,25 млрд долларга, 2004-жылы 4 млрд долларга, 2007-жылы 12 млрд долларга, ал эми 2008-жылы 17,5 млрд долларга жеткен. КЭР менен Кыргызстандын ортосундагы товар жүгүртүү 2004-жылга чейин 30–125 млн доллардын чегинде болсо, 2004–2008-жылдары болжол менен 12 эсеге көбөйгөн. 1993-жылы КЭР менен Тажикстандын ортосундагы соода көлөмү 8,9 млн долларды түзүп, 2003-жылга карата 38,8 млн долларга араң жеткен. Бирок 2005-жылы 157,8 млн долларга, 2006-жылы 323,7 млн долларга, 2007-жылы 524 млн долларга жеткен. 2008-жылы Кытай менен Тажикстандын тышкы соода жүгүртүүсү биринчи жолу 1 млрд доллардан ашып, 1 679,8 млн долларды түзгөн (Парамонов).

Ошентип, жүргүзүлгөн талдоонун негизинде Кытай менен Борбор Азиядагы коңшу мамлекеттердин өз ара мамилелеринин эволюциясында үч этапты бөлүп көрсөтүүгө болот:

1992–2001-жж. — чек ара маселелерин жана өз ара улуттук коопсуздук көйгөйлөрүн чечүү, Пекиндин экономикалык кызыкчылыктарын аныктоо;

2002–2005-жж. — АКШнын аскерий катышуусуна байланыштуу Пекиндин активдешүүсү жана аймактагы кытай экономикалык катышуусунун өсүшү;

2005–2009-жж. — коңшу мамлекеттердин улуттук экономикаларынын ири секторлоруна кирүү жана аймакты КЭР экономикасына энергетикалык жактан «байлоо».

Кызыкчылыктар жана стратегия: 1991–2009-жылдары Кытай Эл Республикасы (КЭР) менен ага чектеш Борбор Азия өлкөлөрүнүн ортосундагы мамилелердин негизги этаптарын бөлүп көрсөтүү менен, каралып жаткан мезгилде Кытайдын Казакстан, Кыргызстан жана Тажикстандагы негизги кызыкчылыктарын жана стратегиясын талдап көрөлү.

Казакстандык эксперт К. Сыроежкин белгилегендей, КЭРдин бул аймактагы тышкы саясаты ички өнүгүү приоритеттери менен тыгыз байланышта — ички саясий туруктуулукту сактоо, туруктуу экономикалык өсүштү камсыз кылуу, өндүрүш менен экспортту кеңейтүү жана углеводороддук чийки заттарды жана минералдык ресурстарды импорттоо зарылдыгы менен шартталган. Туруктуу ички өнүгүүнүн биринчи жана зарыл шарты — тынч эл аралык чөйрөнү түзүү, ал эми каралып жаткан өлкөлөргө карата — аймакта стратегиялык туруктуулукту жана коопсуздукту сактоо үчүн шарттарды калыптандыруу, Кытай үчүн реалдуу жана потенциалдуу стратегиялык коркунучтардын жаралышына жол бербөө болуп саналат.

Кытай «стратегиялык тыл» катары караган Казакстан, Кыргызстан жана Тажикстанда туруктуулукту камсыз кылуу үчүн, биринчи кезекте, чек ара маселелерин жөнгө салуу зарыл болгон. Ошондуктан дипломатиялык мамилелер орногондон кийин КЭР негизги күч-аракетин дал ушул багытка жумшаган. Кытай менен Казакстандын ортосундагы чек ара маселеси 1998-жылы, Кытай менен Кыргызстандын ортосунда 1999-жылы, Кытай менен Тажикстандын ортосунда 2002-жылы толук жөнгө салынган. Мындан тышкары, КЭР бул өлкөлөрдүн өкмөттөрүн «үч жамандыкка» — сепаратизмге, терроризмге жана экстремизмге каршы күрөштө колдоого алууга аракет кылган. Кытай Борбор Азиядагы туруксуздук Сынцзян-

Уйгур автономиялуу району (СУАР) аймагындагы саясий туруктуулукка жана экономикалык өнүгүүгө таасир этерин жакшы түшүнгөн (Турарбекова, 2007, 112-б.).

Кытай узак убакыттан бери Казакстан, Кыргызстан жана Тажикстандын негизги экономикалык өнөктөштөрүнүн бири болуп саналат. Кытайдын бул өлкөлөрдөгү стратегиясы экономикалык кызматташтык менен таасирди кеңейтүүнүн, ошондой эле экономикалык кызматташтык менен коопсуздуктун ортосундагы байланышты жакшы түшүнөрүн көрсөтөт. Кытай транспорт жана энергетика тармактарына инвестиция салуу аркылуу бул өлкөлөрдүн экономикасынын маанилүү секторлоруна кирүүгө умтулат.

Бул Кытай үчүн пайдалуу, анткени биринчиден, аймак өлкөлөрүнүн тышкы соода балансында жана стратегиялык маанилүү секторлорунда кытай капиталынын бекем орун алышы, ошондой эле аларды Кытай менен байланыштырган транспорттук-коммуникациялык инфраструктуранын болушу региондо кытай факторунун маанисин күчөтөт.

Экинчиден, негизги секторлорго салынган инвестициялар аймактык өнүгүүгө өбөлгө түзүп, саясий жана социалдык туруксуздуктун тобокелдигин азайтат, бул СУАРдагы абалга жана КЭРдин экономикалык өсүшүнө терс таасир этпөөгө шарт түзөт. Ошол эле учурда Пекин СУАРдагы туруктуулукту сактоо үчүн этият жана тең салмактуу стратегияны кармануу зарылдыгын түшүнөт: кытайлык изилдөөчү Чжао Чанцин белгилегендей, эгер Борбор Азиянын экономикалык өнүгүүсү КЭРдин батыш аймактарынан ылдам жүрсө, бул нааразылыктын жана сепаратисттик тенденциялардын күчөшүнө алып келиши мүмкүн (Михеев, 2008).

Жалпысынан алганда, КЭР менен Борбор Азиянын коңшу мамлекеттеринин ортосундагы соода-экономикалык байланыштардын динамикалуу өнүгүшү көбүнчө Сынцзяндын кызыкчылыктарына таасир эткен. Бул аймак өзүнүн пайдалуу географиялык абалын активдүү пайдаланууга мүмкүнчүлүк алган, бул 1999-жылы кабыл алынган батыш аймактарды өнүктүрүү программасына толук ылайык келет.

Эки тараптуу соода жана экономикалык кызматташтыктын кеңейиши коңшу аймактардын экономикасынын өнүгүү механизмин ишке киргизген. Кытай менен Казакстандын ортосундагы сооданын үчтөн экисинен көбү СУАРга туура келет (Парамонов).

1990-жылдардын ортосуна чейин СУАР Казакстан менен экономикалык кызматташтык жүргүзгөн Кытайдын дээрлик жалгыз аймагы болгон. Кийинчерээк казакстандык рынокко ири кытай компаниялары кирип, масштабдуу долбоорлор ишке ашырыла баштаганда СУАРдын үлүшү бир аз кыскарган. Бирок 2008-жылы Кытай менен Казакстандын жалпы 15 млрд АКШ долларлык товар жүгүртүүсүнүн 9 млрд доллары СУАРга туура келген.

В. Боровой белгилегендей, аймакта таасир түзүү үчүн КЭР өзүнүн артыкчылыктарын — экономиканын масштабы, өсүп жаткан инвестициялык мүмкүнчүлүктөрү жана географиялык жакындыгы — толук пайдаланууга аракет кылат. Дүйнөлүк финансылык кризис Кытайга аймактагы катышуусун кеңейтүүгө жана келечектеги стратегиялык артыкчылыктарды камсыз кылууга мүмкүнчүлүк берген. 2009-жылы КЭР менен чек аралаш өлкөлөрдүн ортосунда бир катар ири келишимдер түзүлгөн. Мисалы, 2009-жылдын апрелинде Казакстандын президенти Н. Назарбаевдин Кытайга болгон сапары учурунда Казакстанга 10 млрд АКШ доллары өлчөмүндө кредит берүү макулдашылган (анын 5 млрд доллары «КазМунайГаз» улуттук

компаниясына, дагы 5 млрд доллары Казакстандын өнүгүү банкысына бөлүнгөн) (Михеев, 2008).

1990-жылдардын биринчи жарымында Кытайдын Казакстандагы экономикалык катышуусу негизинен соода менен гана чектелип, ал стихиялуу жана көзөмөлсүз мүнөздө болгон. XXI кылымдын башында Кытай, Кыргызстан, Тажикстан жана айрыкча Казакстандын ортосунда экономикалык чөйрөдөгү ири, стратегиялык долбоорлорду ишке ашыруу этабы башталган. Бул Кытайдын аймактын энергоресурстары үчүн «оюнга» кириши менен байланыштуу болгон. 2009-жылы Түркмөнстан—Кытай газ кууру расмий ачылып, ал Өзбекстан жана Казакстан аркылуу өткөн. 2010-жылы Казакстан—Кытай мунай кууру ишке киргизилип, ал эң ири биргелешкен долбоорлордун бири болуп саналат.

Мунай кууру эки этапта курулган: биринчи этап — 2006-жылы ишке берилген Атасу—Алашанькоу участогу; экинчи этап — Кенкияк—Кумколь участогу. 2010-жылдын 1-апрелине чейин Кенкияк—Кумколь кууру аркылуу 1,3 млн тоннага жакын мунай ташылган. Келечекте бул кууру Батыш Казакстандан жана Каспий деңизинин казак секторунан мунай ташууга пайдаланылары пландалууда. Мындай ири долбоорлор Кытайга бир жагынан аймактагы таасирин күчөтүүгө жана ресурстарга болгон муктаждыгын диверсификациялоого мүмкүндүк берет, экинчи жагынан соода-экономикалык кызматташтыктын ылдам өсүшүн камсыз кылат (Мукимджанова, 2005).

КЭРдин ар бир өлкө менен кызматташуусу өз өзгөчөлүгүнө ээ. Казакстан Борбор Азиядагы Кытай үчүн эң маанилүү өнөктөш. 1992–2008-жылдары Кытай менен Борбор Азиянын жалпы товар жүгүртүүсүнүн 80–86%ы Казакстанга туура келген. Энергетикалык кызматташтык негизги орунду ээлейт.

Кыргызстанга Кытайдын экономикалык кириши чоң, бирок бул негизинен сооданын көлөмү менен эмес, Кыргызстандын транзиттик жана реэкспорттук ролу менен байланыштуу. Кыргызстан Кытай товарларын Борбор Азияга жана постсоветтик мейкиндикке жайылтуу үчүн стратегиялык плацдарм катары каралат. Айрым эксперттердин баамында, реэкспорт Кыргызстанга жылына кеминде 250 млн АКШ доллары киреше алып келет. Эки өлкөнүн ДСУга мүчө болушу (Кыргызстан — 1998-жылы, Кытай — 2001-жылы) кытай товарларынын агымын дагы да күчөткөн (Парамонов).

Тажикстан чакан рынокко ээ болгону менен, акыркы жылдары Кытайдын экономикалык катышуусу бул өлкөдө да өскөн. Тажикстан гидроэнергетика, электр тармактары жана минералдык ресурстар жаатында Кытай үчүн маанилүү өнөктөш болуп саналат.

Жыйынтыктап айтканда, сакталып турган айрым чектөөлөргө карабастан, Кытай менен Борбор Азия өлкөлөрүнүн кызматташуусу активдүү өнүгүп жатат. Кытай жаңы шарттарга ыңгайлашып, экономикалык рычагдарды натыйжалуу колдонуу аркылуу аймактагы өз позициясын бекемдөөдө (Каплан, 2003).

Келечекте Кытай үчүн негизги приоритеттер углеводород жана башка чийки зат ресурстарын өздөштүрүү, экспортту камсыз кылган транспорттук инфраструктураны өнүктүрүү, ошондой эле аймак өлкөлөрүнө өнөр жай товарлары менен кызматтарды экспорттоону көбөйтүү бойдон кала берет. Ири долбоорлор ишке ашкан сайын, айрыкча Казакстандын Кытай үчүн мааниси өсөт. Бирок жакынкы келечекте Борбор Азия КЭРдин регионалдык саясатында Чыгыш Азияга салыштырмалуу «экинчи орунду» ээлеши ыктымал.

Колдонулган адабияттар:

1. Александр Шустов // Россия и Китай в Центральной Азии: соперничество или сотрудничество?
2. Боровой, В. 11 сентября и политика Китая в Центральной Азии: новые приоритеты и акценты / В. Боровой // Белорус. журн. междунар. права и междунар. отношений. 2004. № 4. С. 57—60.
3. Василий Михеев. Роль Китая в глобализующемся мире. – М., 2008.
4. Мукимджанова, Р. Страны Центральной Азии: азиатский вектор внешней политики / Р. Мукимджанова. М.: Науч. книга, 2005.
5. Парамонов, В. Экономическая политика Китая в Центральной Азии (часть 1) / В. Парамонов, А. Строков, О. Столповский // Время Востока — Центральная Азия, Средний Восток, Дальний Восток.
6. Роберт Каплан. География китайской мощи. – М., 2003.
7. Роза Турарбекова, Татьяна Шибко. Политика Китая в отношении соседних стран Центральной Азии. – М., 2007. с. 143.